

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА АКТИВЛАР ХИСОБИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Абдусатторов Акмалжон Шокиржон ўғли,

Банк молия академияси магистранти

Замонавий молиявий тизимда тижорат банкларининг барқарор фаолияти иқтисодий тараққиётнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Банк секторидаги барқарорлик эса, энг аввало, уларнинг активлар сифатини самарали бошқариш, хатар даражасини аниқ баҳолаш ва эҳтимолий йўқотишлар учун етарли даражада захиралар шакллантириш орқали таъминланади. Хусусан, халқаро тажриба шуни кўрсатмоқдаки, ривожланган мамлакатлар банк тизимида активларни таснифлаш, улар бўйича эҳтиёт захиралар яратиш ва ҳисоб юритишнинг аниқ ва шаффоф механизми яратиб берилган.

Масалан, АҚШ, Буюк Британия, Германия, Япония каби ривожланган давлатлар банк амалиётида Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари (IFRS) ва Базель келишувлари асосида активларни баҳолаш ва захиралар шакллантириш тизими жорий этилган. Бу стандартлар активлар билан боғлиқ таваккалчиликларни олдиндан аниқлаш, банклар фаолиятини тўлиқ ва ишончли акс эттирувчи молиявий ҳисоботларни тайёрлаш имконини беради. Шу билан бирга, банк назорати органлари томонидан талаб қилинадиган капитал адекватлиги ва хатарларга нисбатан барқарорлик даражаси ҳам юқори савияда таъминланади.

Мазкур мақолада ривожланган мамлакатлар мисолида тижорат банклари активлар сифатини баҳолаш, захиралар шакллантириш ва ҳисоб юритиш амалиёти ўрганилади. Шунингдек, мазкур тажрибаларни таҳлил қилиш орқали банк фаолияти самарадорлигини ошириш, таваккалчиликни

камайтириш ва молиявий барқарорликни таъминлашга қаратилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилади. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган кэнг кўламли иқтисодий ислохотлар жараёнида банк-молия тизимини ривожлантириш, унинг барқарорлиги ва самарадорлигини ошириш устувор вазифалардан бири сифатида белгиланган. Айниқса, тижорат банклари фаолиятини халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш, молиявий ҳисоботларнинг аниқлиги ва шаффофлигини таъминлаш орқали инвестицион жозибadorликни оширишга катта эътибор қаратилмоқда.

Тижорат банклари молиявий барқарорлигини таъминлашда активлар сифати муҳим аҳамиятга эга. Чунки банк балансининг асосий қисми бўлган активлар таркиби ва уларнинг ҳолати банкнинг ликвидлиги, таваккалчилик даражаси ҳамда даромаддорлигига бевосита таъсир кўрсатади. Носоз (хавфли) активлар улушининг ортиши банк фаолиятини издан чиқариши, молиявий йўқотишларни келтириб чиқариши мумкин. Шу сабабли, банклар ўз активларини мунтазам таҳлил қилиб бориши, улар бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплаш учун зарур захираларни шакллантириши талаб этилади.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда банкларда активларни таснифлаш, улар бўйича эҳтиёт захиралар яратиш ва ҳисоб юритиш амалиётини халқаро молиявий ҳисобот стандартларига (IFRS) мувофиқлаштириш бўйича қатор қадамлар қўйилди. Аммо амалиётда ҳанузгача муайян муаммолар ва ечимини кутаётган масалалар мавжуд. Жумладан, захиралар шакллантиришда таваккалчиликларни тўғри баҳолаш, активлар сифатига таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва ҳисоб юритишни автоматлаштириш билан боғлиқ камчиликлар қайд этилмоқда.

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари мисолида активлар сифати, захиралар шакллантириш жараёни ҳамда уларни ҳисобга олиш амалиёти ўрганилади. Шунингдек, мавжуд муаммолар

тахлили ва уларни ҳал этиш бўйича амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилади.

Ўзбекистон олимлари томонидан тижорат банкларида активлар сифати, таваккалчиликларни баҳолаш ва захиралар шакллантириш масалалари кэнг кўламда ўрганилган. Асарларда миллий банк амалиётининг хусусиятлари, мавжуд муаммолари ва уларни бартараф этиш бўйича илмий таклифлар баён этилган. Айниқса, халқаро ҳисобот стандартларига ўтиш жараёнидаги масалалар ва уларни амалий жорий этиш механизмлари долзарб аҳамиятга эга ҳисобланади.

Ўзбекистонда молиявий тизимни барқарорлаштиришда тижорат банклари фаолияти муҳим ўрин тутди. Банклар томонидан тақдим этилаётган кредитлар, инвестициялар ва бошқа молиявий воситаларнинг сифатли бўлиши, биринчи навбатда, банклар активлари структураси ва уларнинг қайтарилиш даражасига боғлиқ. Мавжуд муаммолар шундан иборатки. Кўпгина тижорат банкларида носифатли активлар улуши (NPL – non-performing loans) юқори бўлиб, бу банкнинг умумий молиявий барқарорлигига салбий таъсир кўрсатмоқда. Захиралар (резервлар)ни шакллантиришда ягона ва аниқ мезонларнинг йўқлиги, бу эса активлар бўйича эҳтимолий йўқотишларни аниқ баҳолашда қийинчилик туғдиради.

Баъзи ҳолларда захиралар камида ҳисобланади ёки кечиктириб шакллантирилади, бу эса ҳисоботда активлар сифати ҳақида нотўғри тасаввур уйғотади.

Ўзбекистон Республикасида “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонун, шунингдек, Марказий банкнинг меъёрий ҳужжатлари асосида захираларни шакллантириш тизими мавжуд. Бироқ, бу тизимни халқаро стандартлар (IFRS 9, Basel III) билан тўлиқ уйғунлаштиришга эҳтиёж бор.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки сўнгги йилларда банк тизимини либераллаштириш, активлар сифатини ошириш, стресс-тестлар ўтказиш ва носифатли активларни камайтириш чораларини кўрмоқда. Лекин бу жараён ҳали тўлиқ самара бергани йўқ.